



УДК 316.77

## ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ СОЦІАЛЬНОГО КІНЕМАТОГРАФУ

Мурадханян М. Г., аспірант  
кафедри соціальної роботи

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Статтю присвячено розкриттю змісту та основних характеристик соціального кіно. Описані критерії визначення кінематографу як соціального. Визначено місце соціального кіно у системі категоризації кінематографу. Розкрито роль і значення соціального кіно у психології та соціальній роботі.

**Ключові слова:** *соціальне кіно, суспільна свідомість, соціальний інститут, категоризація, соціальна робота.*

Статья посвящена раскрытию содержания и основных характеристик социального кино. Описаны критерии определения кинематографа как социального. Определено место социального кино в системе категоризации кинематографа. Раскрыты роль и значение социального кино в психологии и социальной работе.

**Ключевые слова:** *социальное кино, общественное сознание, социальный институт, категоризация, социальная работа.*

Muradkhanian M.H. MAIN CHARACTERISTICS OF THE SOCIAL CINEMA

The article is dedicated to description of the content and main characteristics of the social cinema. The author describes the social cinema criteria. The article determines the place of social cinema in cinematographic categorization system. The author explains a role and value of social cinema in psychology and social work.

**Key words:** *social cinema, social consciousness, social institute, categorization, social work.*

**Постановка проблеми.** Соціальна робота в Україні на сьогодні активно розвивається, шукаючи все нові шляхи вирішення та подолання наявних соціальних проблем. Втім, багато проблем все ще залишаються непоміченими як державою, так і багатьма громадянами. Нині в Україні стають актуальними такі соціальні проблеми, які ще не отримали правового регулювання. Для цих нових проблем наявні методи роботи вже не є ефективними. У сфері мистецтва, зокрема у кінематографі, нові проблеми знаходять своє відображення значно швидше, ніж у нормативній інституційній сфері життєдіяльності. Соціальне кіно піднімає ті проблеми, які вже стали актуальними для соціального буття суспільства, а також надає можливі варіанти їх вирішення. Враховуючі ці особливості, соціальне кіно має потужний потенціал як інструмент соціальної роботи. Для його використання у практичній діяльності соціальне кіно потребує наукового дослідження. Насамперед варто визначити основні характеристики соціального кіно та його місце у системі категоризації кінематографу.

**Ступінь розробленості проблеми.** Історію кінематографу, а також історичні напрями та школи кінематографу вивчали такі теоретики кіно, як Жорж Садуль, Єжи Теплиць, Юрій Цив'ян, Андре Базен, Олег Аронсон.

Психологію кіно вивчали такі вчені, як Скіп Дайн Янг, Антоніо Менегетті, Денні Ведінг, Раян М. Німієч, Вероніка Одинцова,

Вікторія Дмитрієва, Дана Намді, Гюго Мюнстерберг, Михайло Яновський.

Відображення соціального буття та настроїв суспільства у кінематографі вивчали соціолог Зігфрід Кракауер, Михайло Жабський, Марія Мкртичева, культуролог Михайло Ямпольський, теоретики кіно Мішель Шіон, Лаура Мальві, філософи Вівіан Собчак, Фредрік Джеймсон, Славоу Жижек, Маршалл Маклуен. Практичне використання соціального кіно як інструменту формування суспільної думки досліджували соціолог Рассел Мідлтон, історик Кей Слоан, педагог Вільям Бенедікт Расел III, теоретик кіно Черазе Дзаваттіні.

На сьогодні поняття «соціальне кіно» не було досліджено вітчизняними науковцями. До того ж сам термін «соціальне кіно» чітко закріпився у нашому суспільстві і застосовується для опису фільмів, які відображають актуальні соціальні проблеми та мають вплив на громадську думку. Терміни зі схожим значенням є, зокрема, в англомовній літературі, присвяченій педагогічним, історичним, психологічним та соціологічним дослідженням. Це праці таких вчених, як Кейт Неш, Джона Корнера, Шири Поташ, Мег МакЛеген, Вільяма Бенедікта Расела III та Кей Слоан.

**Метою дослідження** є визначення основних ознак соціального кіно та його місце в системі категоризації кінематографу для можливостей його використання спеціалістами з психології та соціальної роботи у практичній роботі з клієнтами.

**Виклад основного матеріалу.** Кінематограф на сьогодні є основним з провідних видів мистецтва. Кіно з'явилося і почало розвиватися лише у ХХ столітті, що дозволило поєднати у собі інші види мистецтва – театральне мистецтво, фотографію та літературу, а також музику, живопис та навіть мистецтво скульптури. Перший кіносеанс в історії, що відбувся у Франції 1895 року, став справжньою соціальною подією і відзначив собою народження кінематографу. Глядачі, як і режисери першого кінофільму – брати Люм'єр, сприймали кінематограф як атракціон, що «оживив» зображення та зробив його рухомим. Подальші фільми режисерів Люм'єр розвивали ідею реалістичного, документального кінематографу. Їх фільми були замальовками з життя, що розповідали певні короткі історії. Кіно для цих режисерів стало лише технічним засобом фіксування реальності та створенням оповіді за допомогою рухомого зображення. На протигагу братам Люм'єр, на початку ХХ століття фільми починає створювати митець Жорж Мельєс, який продовжуючи театральні традиції, створює художні фантастичні фільми, найвідомішим з яких є «Подорож на місяць».

Теоретик кіно Зігфрід Кракауер вбачає у творчості цих піонерів кінематографу появу двох головних тенденції у кіно, що є ключовими для всього подальшого розвитку кінематографу, – реалістичну та формотворчу [4]. Мова йде не тільки про подальше розділення кінематографу на художнє, ігрове та документальне кіно. Ми бачимо у творчості цих перших режисерів принципово різні задачі, мету створення кіно, що зберігається і до сьогодні: створення ілюзорного, фантастичного кінематографу задля розваги глядача та створення реалістичного, соціального кінематографу, що спирається на реальні суспільні процеси, актуалізує соціальні проблеми та проблематизує глядача. Саме останній тип кіно і є предметом нашого дослідження.

Кінематограф, сформувавши власні художні засоби виразності, почав стрімко розвиватися у різних країнах світу. У кожній країні кінематограф мав власну динаміку розвитку, напрями, жанрові переваги, утворював національні кіношколи, спираючись на історичні, соціокультурні, політичні та економічні процеси. Кінематограф завжди був своєрідним портретом соціуму, що відображував динаміку соціальних процесів, фіксував соціальні зміни, у яких опинялося суспільство в різні історичні періоди. Проте кіно не тільки створює колективний портрет соціуму, але й зосереджує свою увагу на конкретних соціальних проблемах, які відображає у фільмах.

У кіно висвітлюються соціально-психологічні проблеми різних соціальних груп, що є клієнтами соціальної роботи. Це дисфункційні сім'ї; підлітки як група ризику; люди похилого віку; люди з особливими потребами; діти-сироти та вихованці притулків; безхатьки; біженці, мігранти, переселенці та національні меншини; безробітні; люди, які позбавлені волі або повернулися з місць позбавлення волі; ВІЛ-інфіковані та хворі на СНІД, алко- та наркозалежні; військові, які перебувають на війні або повернулись з зони бойових дій [6].

З часів братів Люм'єр, які започаткували напрям реалістичної оповіді, кіно після великих соціальних потрясінь, зокрема світових війн, почало виконувати не тільки функцію фіксації та відображення соціальних процесів, але й функції актуалізації та проблематизації глядачів щодо існуючих соціальних проблем. Диференціація кінематографу призвела до того, що з'явилися кінематографісти, які винятково спеціалізуються на соціальному кіно, і в основі їх творчості лежать конкретні соціальні проблеми країн, які вони представляють. Наприклад, творчість сучасного британського режисера Кена Лоуча або австрійського Ульріха Зайдля. Перший режисер фокусує свою увагу на робітничому класі британського суспільства, висвітлюючи їх актуальні проблеми. У. Зайдль зосереджується у власній творчості на австрійському середньому класі і висвітлює типові соціальні проблеми цього прошарку суспільства, ретельно досліджуючи його і точно відтворюючи.

Аби зрозуміти місце та характеристики соціального кіно як напряму кінематографу, потрібно категоризувати кінематограф за видами і типами.

Першим критерієм є «реальність – художня вигадка», за яким усі фільми діляться на ігрові (художні) та неігрові (документальні). Ігрові фільми оперують цілком вигаданою реальністю, що будується на написаному наперед сценарію та грі акторів. Документальне кіно базується на зйомці реальних подій та осіб. Соціальне кіно може бути як ігровим, так і не ігровим.

За критерієм «орієнтації на глядацьку аудиторію» кіно можна поділити на елітарне та масове. Масове кіно орієнтується найперше на потреби глядача і будує кінострічки максимально зрозуміло та цікаво для якомога ширшої аудиторії. Елітарне кіно також називають «кіно не для всіх» або інтелектуальне, бо воно обслуговує, насамперед, підготовлену аудиторію. Таке кіно часто буває незрозумілим та недоступним для широкого загалу. Соціальне кіно, відповідно до цього критерію, є скоріш масовим, ніж елітарним, оскільки теми, яких воно



Таблиця 1

### Основні види і типи кінематографу

	Критерій	Тип кінематографу	Приклади
1.	Реальність-художня вигадка	Ігрові фільми	«Титанік», 1997
		Неігрові фільми	«Звичайний фашизм», 1965
2.	Орієнтація на глядацьку аудиторію	Масове кіно	«Термінатор», 1984
		Елітарне кіно	«Догвіль», 2003
3.	Спосіб бачення	Авторське кіно	«Піаністка», 2003
		Формульне (жанрове) кіно	«У джазі тільки дівчата», 1959
4.	Завдання кінострічки	Розважальне (ескапістське) кіно	«Аватар», 2008
		Оповідальне кіно	«Втеча з Шоушенка», 1994
		Проблематизуюче кіно	«Доля янголів», 2012
5.	Стилістичні та інтонаційні особливості сюжету	Комедія	«Кавказька полонянка», 1967
		Драма	«Пурпурна троянда Каїру», 1985
6.	Основний зміст сюжету, відповідно до соціально-психологічного складника	Психологічне кіно	«Персона», 1966
		Соціально-психологічне кіно	«Політ над гніздом зозулі», 1975
		Соціальне кіно	«Любов», 2012
7.	Орієнтація на аудиторію	Сімейні фільми	«Сам вдома», 1990
		Молодіжні фільми	«Американський піріг», 1998
		Телевізійні фільми	«Місце зустрічі змінити не можна», 1979
		Фестивальні фільми	«Порожній будинок», 2004
		Тематичні фільми	«Страсті Христові», 2004
8.	Пріоритетність художніх засобів	Візуальне кіно	«Колір гранату», 1968
		Монтажне кіно	«Людина з кіноапаратом», 1929
		Лінійне нарративне кіно	«Квартира», 1960
		Музичне кіно	«Мулен Руж», 2001

торкається, мають відношення до життя більшості людей. Крім тематики, виражальні засоби у соціальному кіно є також максимально демократичними для створення реалістичної та зрозумілої історії.

За способом бачення кіно можна розділити на формульне (жанрове) та авторське. Останнє розкриває у фільмі історію з точки зору індивідуального, тобто авторського бачення, що побудована та знята за правилами, які автор встановлює сам для себе. Формульне кіно або жанрове, навпаки, будується на основі давно сформованих загальноvizнаних правил, які передбачає той чи інший жанр кінематографу. Соціальне кіно тяжіє до авторського кінематографу, оскільки автори фільмів мають окрему точку зору на проблему, яка будується на ідейних переконаннях або індивідуальному досвіді автора.

За критерієм «завдання кінематографу» фільми діляться на розважальні, оповідальні та проблематизуючі. Розважальні фільми або ескапістські мають за мету створити

ідеалізовану картину світу, у якій розв'язуються усі проблеми і є оптимістичний фінал. Це створюється задля створення ефекту втечі від реальності для аудиторії, що переглядає кіно. Оповідальні фільми послідовно розповідають певну історію, розуміння та переживання якої є основним завданням кінематографу цього типу. Такі історії найчастіше тяжіють до формату телесеріалу та мають відношення до однієї з найдавніших форм оповіді – епосу. Проблематизуючі фільми мають на меті викликати сильну емоційну реакцію, вказуючи на важливу та актуальну проблему, частиною якої має стати глядач фільму. Саме останні фільми є прикладом соціального кіно, метою якого є розповісти про гостру проблему, яка вимагає свого вирішення.

За стилістичними та інтонаційними особливостями сюжету кінематограф можна розглядати у ракурсі двох протилежних підходів. Один з них – драма, у якій на першій план виходить реалістичність оповіді, серйозність інтонацій, створення різнобічних персонажів,

достовірність конфліктів та їх розв'язання. Іншим підходом до загальної стилістичної інтонації фільму є комедія, що визначається, насамперед, акцентуацією оповіді, яка часто переростає у ексцентричність, певною умовністю і карикатурністю персонажів. Водночас комедія загострює наявні реальні соціальні проблеми, тільки подає їх у незвичному світлі. Соціальне кіно подається у жанрі драми, адже має на меті детально, достовірно і серйозно подивитися на певну конкретну соціальну проблему. Проте окремі універсальні історії можуть пропонуватися глядачеві в жанрі комедії, оскільки комедія дуже часто узагальнює соціальні реалії та загострює окремі проблеми.

Відповідно до соціально-психологічного складника, фільми можуть розкривати найперше індивідуально-психологічні та внутрішньоособистісні переживання. Зокрема психологічні фільми зосереджують увагу на міжособистісних стосунках; соціально-психологічні фільми звертаються до проблеми стосунків в різних соціальних групах; соціальне кіно зосереджує увагу глядача на загальносоціальних, міжгрупових процесах.

За критерієм «орієнтації на аудиторію» ми виділили сімейне, молодіжне, телевізійне, фестивалеве та тематичне кіно. Аудиторією сімейних фільмів є різні покоління родини. Сюжет цих фільмів часто розкриває сімейні історії та проблеми, які стосуються та зрозумілі усім членам сім'ї. Телевізійна аудиторія дуже близька до сімейної, проте фрагментована за часовим принципом. У різний час доби вона збирає біля телевізорів різних членів родини. Молодіжне кіно є прикладом розважального кінематографу і скероване в першу чергу на молодь. Молодіжне кіно частіше за будь-яке інше втілюється у формульних або жанрових конструкціях, таких як комедії, фільми-жахів, трилери, слешери тощо. Фестивалеве кіно передбачає підготовлену аудиторію та певний формат оповіді, який включає і тематику, і виражальні засоби. Тематичне кіно об'єднує різні соціальні групи, громади, спільноти, маргінальні групи навколо важливих тем. Це релігійні фільми, субкультурне кіно, синефільські фільми тощо. Соціальне кіно за цим критерієм охоплює частіше сімейну та телевізійну аудиторію, як найбільш широку аудиторію глядачів, створюючи універсальні, зрозумілі та доступні історії. Проте окремі гострі та важливі фільми залишаються актуальними лише для окремих соціальних груп, тому соціальні фільми іноді можуть відноситися до тематичного кіно.

За пріоритетністю художніх засобів фільми можна розділити на стрічки з акцентом

на візуальний ряд, драматургічне наповнення або музичний супровід. Візуальне кіно концентрує увагу на зображенні, що має за мету створити в першу чергу естетичний ефект. Монтажне кіно має донести певну ідею, чим воно є близьким до пропагандистських фільмів. За допомогою монтажу автор скеровує увагу глядача у потрібному для себе напрямі. Музичне кіно на перший план висуває музичний супровід, що є основним провідником історії. Лінійне нарративне кіно концентрує увагу не на художніх формальних засобах, а на змістовому наповненні фільму – історії, що розповідається. Соціальне кіно тяжіє до лінійної нарративної історії, що концентрує увагу саме на реальності та реалістичності зображуваного конфлікту у фільмі як його основі і відсуває художні засоби на другий план. Художні засоби у соціальному кіно спрямовані лише на підсилення драматичного ефекту та емоційної включеності глядача в історію.

Підсумувавши вищезазначене, доходимо висновку, що соціальне кіно має відповідати наступним загальним критеріям:

- відобразити актуальні соціальні проблеми;
- бути достовірним;
- бути простим для сприйняття та доступним для розуміння.

Тільки соціальні проблеми, що є нагальними та актуальними, можуть бути в сюжетній основі соціального кіно, адже його метою є акцентування уваги глядачів на проблемах, що потребують вирішення. Соціальні проблеми у кіно мають бути основною історією, що розкривається у фільмі, а не виступати фоном для розгортання сюжету.

Критерій достовірності полягає у тому, що соціальне кіно може зображувати лише реально наявні соціальні проблеми та базуватися на актуальному і впізнаваному суспільному досвіді. Це стосується як документального, так і ігрового кіно. Соціальне кіно не може мати фантастичний чи не правдоподібний сюжет, проте історія у кіно не обов'язково має бути побудована на реальних фактах – вигадані історії можуть слугувати узагальненням реальних суспільних процесів.

Лише фільми, які є простими для розуміння, можуть бути соціальним кіно, бо головна ідея створення таких фільмів – донесення соціальної проблематики до глядачів. З цією метою історія у кіно має розкриватися послідовно, фільм має базуватися на лінійному сюжеті, мати прості художні засоби, які підкреслюють драматургію та не відволікають глядачів від сюжетної лінії.

Наявність цих трьох критеріїв у своїй сукупності дозволяє визначити будь-яку





стрічку як соціальну. Відповідність лише одному чи кільком критеріям не дозволяє віднести стрічку до соціального кіно.

Багато істориків, філософів, культурологів, соціологів та теоретиків кіно впродовж історії досліджували вплив кінематографу на соціальні процеси. Усі вищезгадані дослідження мали скоріш теоретичне значення. Проте соціальне кіно, на нашу думку, має також прикладне значення і потребує теоретичного уточнення задля подальшого практичного використання. Соціальне кіно, завдяки відображенню актуальних соціальних проблем, здатності актуалізувати ці проблеми для глядача та загострити необхідність і нагальність їх вирішення, може бути ефективним інструментом у професійній діяльності соціальних працівників.

Спеціалісти, володіючи методологією та технологією використання соціального кіно, можуть застосовувати фільми у роботі з різноманітними клієнтськими групами, широкими верствами населення або як навчальний і підготовчий матеріал для майбутніх фахівців. Передусім соціальне кіно може бути використаним у роботі з різноманітними клієнтськими групами соціальної роботи. Метою такої роботи може бути усвідомлення клієнтами власної соціальної проблеми та свого місця у її протіканні та вирішенні. Соціальне кіно у роботі з клієнтами може сприяти підвищенню впевненості в собі і своїх силах, самоідентифікації в соціальних процесах, розумінню своєї власної проблеми та наслідків розгортання соціальної ситуації. Соціальне кіно дозволяє подивитися на власну життєву ситуацію зі сторони, усвідомити можливі шляхи вирішення проблеми, сприяти зміні життєвої перспективи клієнта.

Як було зазначено вище, соціальне кіно може бути використано спеціалістами соціальних служб у роботі з широкими верствами населення. Також соціальне кіно може бути допоміжним інструментом у роботі з соціальними працівниками, психологами, соціальними педагогами, лікарями, представниками правоохоронних органів та іншими спеціалістами, які задіяні у процесі надання допомоги клієнту. Соціальне кіно у цьому разі виступає інструментом підготовки та підвищення кваліфікації спеціалістів, що забезпечує «занурення» у соціальну ситуацію клієнта, розуміння потреб клієнтської аудиторії, знаходження способів роботи з проблемною ситуацією та вибудовування шляхів реагування на окремі проблемні випадки. Також кіно дозволяє спеціалістами запозичити успішний досвід вирішення соціальної проблеми та краще зрозуміти зміст соціальної проблематики.

Отже соціальне кіно може стати ефективним інструментом профілактичної, корекційної, консультаційної, терапевтичної, реабілітаційної діяльності як в індивідуальній, так і у груповій роботі з різною цільовою аудиторією.

**Висновки.** Кінематограф завжди спирався та відображав загальні настрої у суспільстві, залежав від історичних, економічних та загальнокультурних процесів та формулював громадську думку. Багато напрямів кінематографу та національних кіношкіль у той чи інший період історії мали за мету висвітлювати характерні соціальні проблеми їх часу. Так утворився окремий напрям кінематографу – соціальне кіно, що не просто відображає актуальні соціальні проблеми, але й актуалізує необхідність їх вирішення через проблематизацію глядача.

Соціальне кіно пересікається з багатьма іншими видами і типами кінематографу та знаходить у них своє відображення. Соціальне кіно може бути як ігровим, так і неігровим – документальним, що орієнтується в першу чергу на масову аудиторію, проте залишається наразі скоріш авторським висловлюванням. Це лінійне нарративне кіно, що направляє усі художні засоби на розповідь реалістичної, начебто знайомої всім глядачам історії та частіше за все втілюється у жанрі драми.

Для визначення кінофільму як соціально-го потрібна наявність у кіно трьох обов'язкових компонентів: відображення та розкриття актуальної соціальної проблеми, достовірність сюжету, а також доступність історії для сприйняття та розуміння глядачем.

Дослідження соціального кіно має не тільки теоретичне, але й прикладне значення. Соціальне кіно може бути ефективним інструментом у професійній роботі спеціаліста з соціальної роботи та психології.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Жабский М. И. Социология и кинематограф. Москва: Канон+: РООИ «Реабилитация», 2012. 599 с.
2. Документальні фільми про права людини як інструмент медіа-просвіти; методичний посібник для вчителів, неурядових організацій, активістів. Г.Л. Кофман, О.В. Куценко, В.І. Потапова та ін. Київ: «Матра», 2014. 132 с.
3. Кино и коллективная идентичность. Под общ. ред. М.И. Жабского. М.: ВГИК, 2013. 304 с.
4. Кракауэр З. Природа фильма, или реабилитация реальности. М., 1974. 321 с.
5. Кульчицька Л. Смыслоутворення в кінематографі: жанрові механізми. Київ: НАН України, ІМФЕ ім. М.Т. Рильського, 2016. 144 с.
6. Beker M. The Screenwriter Activist: Writing Social Issue Movies» / Marilyn Beker. – New York: Taylor & Francis, 2013. 186 с.